

Nailə ƏSKƏR

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutunun əyani doktorantı

e-mail: qaracantali@live.com

“KOROĞLU” TƏDQİQATLARI XIX ƏSRDƏ

Naile Asker

“KOROGLU” RESEARCH IN THE XIX CENTURY

Summary

The most extensive works of epic folklore are epic folkloric epics that are transmitted through the ashugs, which have a great historical background and heroism. From this point of view, we can say that the epic "Koroghlu" is one of the epics that has been widely spread among Turkish people and included in their epic creation.

This article provides information on the history of the study, collection and dissemination of the Koroghlu epic in the XIX century in the Caucasus and South Azerbaijan. The research also includes information on the people who transmit the epics and its collectors, researchers, their first editions and popularization.

Key words: “Koroghlu” epic, variant, research, publication, collection, folklore

Наиля Аскер

“КЕРОГЛУ” ИССЛЕДОВАНИЯ В XIX ВЕКЕ

Резюме

Эпопея эпического фольклора, переданная ашугами в традицию рассказывания, эпоху великих исторических событий и героизма, является наиболее великолепным произведением фольклора. С этой точки зрения эпопея “Кероглу” является одной из эпопей, которая получила широкое распространение среди тюркских народов.

В данной статье рассматривается история изучения, сбора и распространения эпопеи Кероглу в XIX веке на Кавказе и в Южном Азербайджане. Рассказчики камней, коллекционеры, исследователи, первые издания, знаменитости и многое другое информация предоставляется.

Ключевые слова: эпос “Кероглу”, вариант, исследования, публикация, фольклор

Açar sözlər: “Koroğlu” eposu, variant, tədqiqat, nəşr, folklor

Məsələnin qoyuluşu. Bu məqalədə “Koroğlu” dastanının XIX əsrdə Qafqazda və Cənubi Azərbaycanda tədqiqi, toplanması və yayılması tarixindən bəhs edilir. Dastanın söyləyiciləri, toplayıcıları, tədqiqatçıları, ilk nəşrləri, məşhurlaşması və s. haqqında məlumat verilir.

İşin məqsədi. Söyləyicilik ənənəsinə bağlı olaraq aşuqlar tərəfindən nəql olunan, böyük tarixi hadisə və qəhrəmanlıqları bugünümüzdə daşıyan dastanlar epik folklorun ən irihəcmli əsərləridir. Bu baxımdan “Koroğlu” dastanı da türk xalqları arasında geniş yayılmış, onların epik yaradıcılığına daxil olmuş dastanlardan biridir. Dastanın toplanması və araşdırılmasına başlanması XIX əsrin ilk yarısına təsadüf edir. Bu əsrdə dastan Avropaya ayaq açmış və ingilis dili ilə yanaşı, müxtəlif Avropa dillərində çap olunmuşdur. XIX əsrdə Cənubi

Azərbaycandan və Zaqafqaziya yazıya alınmış qollar, eyni zamanda aşiq repertuarında yaşayan və XX əsrin ikinci yarısına qədər toplanılması davam edən variantlar “Koroğlu” dastanının əsas mətnlərini təşkil edir.

Türk xalqlarının və onlarla qonşu xalqların yaddaşında özünə dərin iz qoymuş folklor mətnlərinin başında “Koroğlu” dastanı gəlir. Dastan çox geniş əraziyə yayılmışdır, buna görə də iki böyük versiyaya ayrılmış və beş yüzdən çox variantı mövcuddur. Bu gün “Koroğlu” dastanı Xəzər dənizi əsas götürülməklə Qərb və Şərq versiyalarına ayrılmış, versiyalar daxilində də fərqli və ortaq cəhətlərinə görə variantlaşmışdır. “Müasir mərhələdə “Koroğlu” eposu iki başlıca versiya – “Qafqaz-Anadolu” və “Türküstan” versiyaları ətrafında mərkəzləşmişdir. Onlar müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı tədqiqatçılar tərəfindən “Zaqafqaziya” və “Orta Asiya”, yaxud “Qərb” - “Şərq” versiyaları adları altında da təqdim edilmişdir” (11, 473).

“Koroğlu” dastanının Azərbaycan variantlarını Zaqafqaziya və yaxud Qərb versiyasına əsasən iki əsas əlyazma və bunlara bağlı bölgəsel fərqlilik göstərən qollar olaraq tədqiqata cəlb etmək mümkündür. Azərbaycan xalqının ölməz söz abidəsi olan “Koroğlu” dastanının milli versiyası öz daxilində bir necə varianta bölünür. “Koroğlu” dastanının bəzi qol və məclislərinə XVII-XVIII əsrə aid edilən cünglərdə, əlyazmalarda rast gəlinir.

Təbrizli tacir Elyas Muşeqin 1721-ci ildə Azərbaycan dilində, lakin erməni əlifbasında tərtib etdiyi cüngdə topladığı şeirlər “Koroğlu” dastanına aid olan qoşma və gəraylılardan ibarətdir. 13 şeirdən ibarət olan və “Nəğmələr kitabı” adlanan cüng Təbriz aşıqlarından toplanmışdır. Bu cüng “Koroğlu”ya məxsus ilk böyük həcmli yazılı mənbədir (5).

Həmçinin Əhərli şair Əndəlib Qaracadağının 1804-cü ilə aid “Şeirlər məcmuəsi” adlı əlyazmasında “Koroğlu” dastanından şeirlərin də yer aldığını bilir (10). Hal-hazırda “Şeirlər məcmuəsi” əlyazmasının orijinalı Rusiyda, Sankt-Peterburq şəhərinin Asiya Muzeyinin arxivində saxlanılır. Bu əlyazmanın Koroğluya məxsus hissəsindəki şeirlər dastanın 1956-cı il nəşrinə əlavə olaraq verilmişdir (7, 416-448).

Bu gün dastanın bir çox qollarının toplandığı iki böyük mətn Parisin Milli Kitabxanasında və G.Kekelidze adına Tibilisi Əlyazmalar İnstitutunda qorunan variantlardır. Bu iki variant Qərb versiyası daxilində “Koroğlu”nun ən qədim əlyazmaları (variantları) hesab olunur.

“Koroğlu” dastanının Paris nüsxəsinin söyləyicisi Aşiq Sadıq adı ilə şöhrət qazanmış Nigaristanlı Sadıq bəy olmuşdur. Dastanı 1834-cü ildə Aşiq Sadığın dilindən Mirzə Əbdülvahab qələmə almış, Mirzə İsgəndərin nökrə və qulluqçuları – Mirzə Mehdi Gilani, Həzrətqulu bəy və Yaqub bəy isə bu işə şahidlik etmişlər. Qələmə alınma tarixi: çərşənbə günü, rəbiüləvvəl ayının 15-i, hicri-qəməri 1250-ci il. Əlyazmanın müəllifindən soruşulan son qeyd isə belədir: “Bu nüsxəni əvvəldən axıra qədər Mahmud xan Dünbülü Dircuy toplamışdır. Mətn düzgündür, lakin türki rəsmül-xəttində bir neçə səhv gedibdir. Ulu Mirzə İsgəndər bunu qeyd etsə də, onları düzəltməyə fürsət olmadı” (24).

“Koroğlu” dastanının Paris nüsxəsini tədqiq etmiş E.Abbasov yazır: “Koroğlu” eposunun Paris əlyazma nüsxəsi elmi ədəbiyyatda bir çox adlar altında məlumdur. Görkəmli koroğluşünaslardan P.N.Boratav ondan “Paris rəvayəti”, B.Qarriyev “Cənubi Azərbaycan versiyası”, M.H.Təhmasib, F.Fərhadov, A.Nəbiyev “Xodzko variantı” və “Xodzko nəşri”, X.Koroğlu “Xodzko nəşri” və ya “Xodzko versiyası” kimi bəhs etmişlər. “Paris nüsxəsi” ifadəsi eposun bu variantının 1997-ci ildə Bakı çapını hazırlamış İ.Abbaslı tərəfindən Azərbaycan elmi ədəbiyyatına gətirilmişdir. Bu ifadə digər sadalananlardan daha dəqiq və elmi olduğu üçün son dövr Azərbaycan folklorşünaslığında daha aktiv işlədilir. Paris nüsxəsi 13 məclisə bölünüb, məclislər bir-birindən xətt çəkilməklə ayrılıb, xüsusi adlar daşınmasalar da, əksər hallarda əvvəldə neçənci məclis olduğu göstərilir. Mətnin yurd (nəsr) hissəsi farsca, şeirləri Azərbaycan türkcəsindədir” (2, 6-7).

Paris nüsxəsi 1834-cü ildə Təbrizdə Nigaristanlı Aşiq Sadıqdan yazıya alınmış, sonra A.Xodzko tərəfindən İngiltərəyə aparılaraq 1842-ci ildə Londonda ingilis dilində çapdan çıxmışdır (21). Bundan sonra həmin variant Fransada (üç nəşr – 1843, 1846, 1852), Almaniyada (1843), Rusiyada (1856), Amerika Birləşmiş Ştatlarında (1971) çap olunub. Bunlardan başqa, “Koroğlu” dastanı A.Xodzko nəşrindən rus dilinə tərcümə edilərək 1856-cı ildə Tiflisdə nəşr olunub (18; 19). Həmin variantın müəyyən qolları polyak (1849) və gürcü dillərində də (1887, 1908) işıq üzə görüb.

Bu əsər Bakıda 1997-ci ildə kirill, 2005-ci ildə latın qrafikalı əlifba ilə nəşr olunmuşdur (8).

Tiflisdə mühafizə olunan “Koroğlu” nüsxəsi Təbrizdə Azərbaycan türkcəsində yazıya alınmışdır. Əlyazmada qolların (məclis) adı farsca verilmişdir. XIX əsrin ortalarına aid edilən 28 məclisli bu “Koroğlu” nüsxəsi Gürcüstanda Q.Kekelidze adına Əlyazmalar İnstitutunun fondunda aşkar edilmişdir. Həmin nüsxə L.Q.Çlaidze, X.Koroğlu, D.Əliyeva, H.İsmayılov, E.Tofiqqızı, F.Bayat və s. kimi alimlər tərəfindən tədqiq olunmuşdur (4, 6). “Əlyazmanın surətindən aydın olur ki, əlyazma səhifələnmiş 384 vərəqdən, 768 səhifədən – iyirmi səkkiz məclis və mündəricatdan ibarətdir. Əlyazma ərəb əlifbasının nəsx-nəstəliq xəttində yazılmışdır. Ancaq onun kim tərəfindən və nə vaxt yazılması haqqında heç bir qeydə rast gəlinmir” (6, 4). Bununla belə, əlyazmanın XIX əsrdə daha qədim başqa bir əlyazmadan (XVII əsr) köçürülmüş olması fikri tədqiqatçılar tərəfindən qəbul edilmişdir (6; 1; 3). Alimlərin ortaq fikrinə görə, dil və üslub baxımından əlyazma eposun Azərbaycan versiyasına aiddir (3; 20). Bu əlyazma “Koroğlu” dastanının ən orijinal variantı hesab olunur. Paris nüsxəsindən fərqli olaraq, əlyazmada qollar mətnə görə adlandırılmışdır. Bu haqda yazılmış məqalələrdə adətən 28 məclisin adları ixtisarla göstərilir. 2005-ci il nəşrində qolların adı fars dilindən tərcümə edilərək tam göstərilmişdir:

I məclis. Dəmirçioğlunun Telli xanımın ardınca Ərzuruma getməsi və Cəfər paşaya əsir düşməsi. Koroğlunun onun dalınca gedib azad etməsi;

II məclis. Koroğlunun Sultan Mahmudun qızı Nigar xanımı gətirmək üçün İstanbula getməsi və Xondkarın oğlu Bürcü Sultanla dava etməsi və Koroğlunun ona qalib gəlməsi;

III məclis. Koroğlunun Eyvazı gətirmək üçün Urfa şəhərinə getməsi və dayısı Reyhan Ərəblə davası;

IV məclis. Eyvəzin öz bəzi yaşıdları ilə Qazlı gölə ördək və qaz üçün getməsi və onun Həsən Paşaya əsir düşməsi. Koroğlunun Həsən Paşa ilə davası və Eyvəzlə onun yaşıdlarını azad etməsi;

V məclis. Koroğlunun Van şəhərinə getməsi. Osman Paşa və Teymur ağa ilə davası. Koroğlunun Teymur ağanı öldürməsi və onun nişanlısı Əsmər xanımı Çamlıbelə gətirməsi;

VI məclis. Eyvəzin Əhməd Paşanın qızı Şərəf xanımın ardınca Hələb şəhərinə getməsi. Koroğlunun Eyvəzin dalınca gedib Əhməd Paşa ilə davası və onu məğlub etməsi;

VII məclis. Koroğlunun Mahmud xanın qızı Ceyran xanımı gətirmək üçün Dağıstana getməsi. Mahmud xanla dava etməsi və onu məğlub etməsi;

VIII məclis. Bəlli Əhmədin Davud Paşanın qızı Qumru xanımı gətirmək üçün Ərzuruma getməsi və tutulması. Koroğlunun onun dalınca gedib Davud Paşa ilə dava etməsi və Bəlli Əhmədi xilas etməsi;

IX məclis. Cəlali Koroğlunun Həsən Paşanın sərdarı Bolu bəglə davası və Toxatdan Həsən Paşanın qızı Səadət - Bəgim xanımı gətirməsi;

X məclis. Koroğlunun Kürdüstana getməsi və Kürdüstan valisi Əhməd Paşa ilə dava edib onun qızı Leyli xanımı gətirməsi;

XI məclis. Səlim Paşanın nökrəri Həməzənin Koroğlunun atını oğurlaması və Koroğlunun onun dalınca gedib atı ilə birlikdə Səlim Paşanın qızı Dönə xanımı gətirməsi;

XII məclis. Səlim Paşanın qardaşı Davud Paşanın öz qardaşının qanını Koroğludan almaq üçün Qarsdan gəlməsi, Eyvəzi ovlaqdan aparması. Koroğlunun xəbər tutaraq ardınca getməsi və Davud Paşa ilə döyüşü;

XIII məclis. Cəlali Koroğlunun Xumar xanımı gətirmək üçün Misirə getməsi. Hüseyin Paşa ilə dava etməsi və onu məğlub edərək Xumar xanımı Çamlıbelə gətirməsi;

XIV məclis. Koroğlunun Dağıstan yürüşü. Dağıstan valisi Ağa xanla vuruşması və onun qızı Şahsənəm xanımı Çamlıbelə gətirməsi;

XV məclis. Cəlali Koroğlunun Həmis şəhəriə səfəri və oradan İsa balını gətirməsi və Koroğlunun İsa balının qardaşı Həsən Paşa ilə dava edib, onu məğlub etməsi;

XVI məclis. Bürcü bəgün Çamlıbelə gəlməsi, Bəlli Əhmədi əsir edib Ərzincana aparması. Koroğlunun xəbər dutub Bercü bəgin dalınca getməsi və onunla müharibə edib, Bəlli Əhmədi xilas etməsi;

XVII məclis. Koroğlunun Həsən Cəlalini gətirmək üçün getməsi. Sərdar Bolu bəyin izdivacı. Koroğlunun Bəhbəhanın valisi Abdal Paşa ilə müharibə

edib onu məğlub etməsi və onun qızı Mərcan xanımı Həsən Cəlali üçün gətirməsi;

XVIII məclis. Qədir ağanın Eyvəz balını dutub həbs etməsi. Cəlali Koroğlunun bundan xəbərdar olub Qadir ağanın üstünə ordu çəkməsi və onun Koroğlu tərəfindən öldürülməsi;

XIX məclis. Cəlali Koroğlunun təvəllüdü, əsl və nəsəbi haqqında. Qıratın doğulması, Koroğlunun üsyanı və İsfahandan, Şah Abbasdan qaçması;

XX məclis. Koroğlunun yuxu görməsi, onun üsyanı. Şah Abbasla müharibəsi və oradan qaçması. Koroğlunun Ruma gəlib, Van şəhərinə qədəm basması;

XXI məclis. Cəlali Koroğlunun Təxti-Süleymana gedib Ayaz bəg Çardəvli ilə müharibə etməsi və onu məğlub edib qızı Xurşid xanımı Çamlibelə gətirməsi;

XXII məclis. Eyvəzin sərxoşluq aləmində Koroğludan kəsib Van şəhərinə Nəzər Cəlilinin yanına getməsi. Koroğlunun onun ardınca gedib Nəzər Cəlali ilə dava edib onu tələf etməsi;

XXIII məclis. Cəlali Koroğlunun adamlarından Sərxoşun Diyarbəkirə, Məlik Paşanın qızı Məhvəş xanımın ardınca getməsi və onun əsir düşməsi. Koroğlunun əhvalatdan xəbər dutub Sərxoşun ardınca getməsi və Məlik Paşa ilə müharibə edib onu qətlə yetirməsi;

XXIV məclis. Cəlali Koroğlunun silahdaşlarından Məhbubun Miri Paşanın qızı Sürahi xanıma aşiq olması və onun dalınca Əyin şəhərinə getməsi, orada əsir düşməsi. Koroğlunun Miri Paşa üstünə ordu yürütməsi, onu öldürüb Sürahi xanımı gətirməsi;

XXV məclis. Cəlali Koroğlunun Malatya şəhərinə getməsi və Fərhənglə müharibə etməsi və onu öldürməsi. Cəlali Koroğlunun Fərhəngin oğlu Kənanı Çamlibelə gətirib saqi etməsi;

XXVI məclis. Eyvəz balının Süleymaniyyə şəhərinə, Süleyman Paşanın qızı Gülsabah xanımın dalınca getməsi. Koroğlunun onun arxasınca getməsi, Süleyman Paşa ilə davası və onun Koroğlu tərəfindən öldürülməsi;

XXVII məclis. Rum Xondkarının Məcid ağanın başçılığı altında Cəlali Koroğlunun üstünə iyirmi min nəfərlik ordu göndərməsi. Koroğlunun onunla müharibəsi. Məcid ağanın Koroğlu tərəfindən öldürülməsi;

XXVIII məclis. Koroğlunun İsfahana Şah Abbasın yanına getməsi. İsfahana çatmamış yolda ölümü və İsfahan yaxınlığındakı Murçəxurd kəndində basdırılması. (9).

Yerevanda Matenadaran arxivində saxlanılan Azərbaycan türkcəsində yazılmış XIX əsrə aid başqa bir əlyazma “Koroğlu nağılı” adlanır. Bu əlyazma “Koroğlu” dastanının 3 qolundan: “Alı kişi-Rövşən”, “Bolu bəy” və “Giziroğlu Mustafa bəy” qollarından ibarətdir. Bu üç qolda verilmiş şeirlərin ümumi həcmi 55 bənddən ibarətdir (12).

XIX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq Qafqazın türk mədəni mərkəzi sayılan Tiflisdə “Koroğlu” dastanı və Koroğlunun keçmişi və sənətkar kimliyi,

döyüşləri, qəhrəmanlıqları ədəbiyyat mövzusu olmuş, dövrün mətbu orqanlarında bu haqda yazılar yazılmağa başlanmışdır. “Koroğlu” dastanından kiçik bir hissə ilk dəfə 1830-cu ildə “Тифлисские ведомости” dərgisində çap olunmuşdur (15). Bu mətnin maraqlı faktlarından biri odur ki, Koroğlu burada İrəvan sərdarı kimi təqdim edilir.

Yenə Tiflisdə rus dilində çıxan “Кавказ” qəzetinin 1847-ci il nömrəsində “Koroğlu” dastanı haqqında kiçik yazı verilmişdir (16). Uzun bir fasilədən sonra 1859-cu ildə “Заря Востока” qəzetində “Koroğlu” dastanına aid olan iki kiçik qol çap olunub. Bu qollar “Kor kişinin oğlu” və “Eyvazın nağılı” adlanır (17). Daha çox nağıl motivlərinin olduğu bu qollarda Koroğlunun atasının kor edilməsi, bundan sonra onun qaçaqlıq etməsi, Çənlibeldəki həyatı, Eyvazın Çənlibelə gətirilməsi təsvir edilib. Bu yazıda əsas diqqət çəkən motiv isə Koroğlunun knyaz qızı Rassudanla məhəbbət macərası motividir.

Tiflis ədəbi mühitindən gələn başqa bir yazı da Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının tələbəsi Mirzə Vəlizadə tərəfindən yazılmışdır. O, yazısında Tiflis qəzasının Xocalar kəndindən topladığı mətni və dastan qəhrəmanı olan Aşıq Koroğlunun şeirlərindən nümunələr vermişdir. Şeirlər həm orijinal halında, yəni Azərbaycan türkcəsində, həm də rusca tərcümədə verilmişdir. 1890-cı ildə SMOMPK məcmuəsinin 9-cu sayında çap olunan “Koroğlu” adlı yazısında müəllif məşhur dastan qəhrəmanı haqqında danışmış, süjet xəttini göstərmiş və burada verilmiş şeirlər və onlara oxunan saz havaları haqqında yazmışdır: “Qafqaz türkləri birbaşa yaradıcısı saydıqları Koroğlunun nəğmələrini zövqlə oxuyurlar. Aşıqlar sazın köməyi ilə Koroğlunun o nəğmələri hansı vəziyyətdə oxuduğunu geniş təsvir edirlər. Ancaq bütün bunlara rəğmən, Koroğluya aid edilən bir çox türkünün yaranması qaranlıq və müəmmalı qalmaqdadır. Şübhəsiz ki, qaynaqlarına görə bu türklər xalqın malıdır, çünki hər şeydən əvvəl, onlarda xalqın rəngarəng düşüncə tərzini açıq şəkildə öz ifadəsini tapmışdır” (13, 122).

XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycana gəlmiş alman səyyahı etnoqraf Baron A. fon Haksthauzen burada “Koroğlu” dastanından bəzi hissələri yazıya almışdır. Toplayıcının “Kor Ubeyd və onun oğlu Koroğlu haqqında tatar rəvayəti” adlandırdığı mətnin yurd hissəsi almanca, şeir hissəsi Azərbaycan türkcəsindədir. Onun qeydlərində mətnin Pyotr Nov adlı yerli alman söyləyicidən yazıya aldığı bilinir. Baron A. fon Haksthauzenin bu mətni 1857-ci ildə Sankt-Peterburqda çıxmış “Zaqafqaziya əyaləti” adlı kitabda çap edilmişdir (14, 149-153).

Bu nəşr “Koroğlu” dastanının icmalı şəklindədir. İl xıçı atanın (Ubeyd) kor edilməsindən, oğlunun dağlara çəkilərək intiqam almasından, Qıratın Həmzə tərəfindən qaçırılmasından, dastandakı qəhrəmanların bir çoxundan bəhs edilir. Sonda Koroğlunun qocalığından, tufəngin icadından danışılan mətnə toplayıcı belə yazır: “Koroğlu Bəyazidlə İrəvan arasındakı Koroğlu dağında bir tacirlə qarşılaşır, onun çiyində qəribə alət görüb nə olduğunu soruşur. Tacir bunun tufəng olduğunu deyir və necə istifadə edildiyini Koroğluya göstərir. Tufənglə bir köpəyə atəş açıb onu öldürür. Bunu görən Koroğlu öz dövrünün bitdiyini deyib, elə o vaxtdan qeybə çəkilir” (14, 151).

“Koroğlu” dastanının bir başqa variantını səyyah F.Dubois de Montperun Azərbaycanda olaraq toplamış və “Səyahətnamə” adlı əsərində çap etdirmişdir (23, 455-457). Geniş süjetə malik olmayan bu mətn də sanki dastanın qısa xülasəsidir. Koroğlunun atası İran sarayında işləmiş və şahın qəzəbinə tuş gələrək kor edilmişdir. Bu mətnə diqqəti çəkən motiv isə Koroğlu ilə yanaşı, qəhrəmana həm də Qaraoğlu deyilməsidir. Baron A. fon Haksthauzenin mətnində olduğu kimi, burada da Koroğlu tüfəngin icadından xəbər tutmuş və qeyb olmuşdur.

XIX əsrdə toplanaraq yazıya alınan Avropada, Rusiyada çap etdirilən əlyazmalardan biri də İ.Şopen nəşridir (21). 1840-cı ildə Moskvada çap olunmuş bu nəşrdə də Koroğlunun atasının kor edilməsi, kor edilməyə səbəb olan atlar, intiqam almaq və s. motivlər yerində verilmişdir. Lakin bu əlyazmada toplayıcı və nəşir İ.Şopenin əsərin müqəddəməsinə yazdığı ön sözdə etiraf etdiyi kimi, süjet xəttinin sonuna doğru əlyazmanı özü uydurmuş və tamamlamışdır. Burada Koroğlunun bir gürcü qızına aşiq olmasından, onun eşqi ilə dinini dəyişərək xristian olmasından və buna mane olmağa çalışan bütün dəliləri öldürərək Çənlibeldə gürcü qızı ilə bərabər yaşamasından bəhs edilir. Həddindən artıq təhrif olunmasına baxmayaraq, ölkədən xaricə ayaq açmış ilk nəşr olduğu üçün dastanın bu variantı mühüm əhəmiyyət daşıyır. Xristianlıq elementlərinin süni olaraq dastana əlavə edilməsi və bunun təbliğ edilməsi çar Rusiyasının Qafqaz siyasətinin maraqlarına cavab verirdi.

İşin elmi nəticəsi. XIX əsr, xüsusən Rusiya-İran müharibəsindən sonra bağlanan sülh müqavilələrindən sonra cənubi Azərbaycana gələn çar məmurları və səyyahların da “Koroğlu” dastanının toplanmasında, nəşrində və şöhrətlənməsində xüsusi rolu olmuşdur. Bu əsr dastanın kəşf olunduğu, ona marağın artdığı, şöhrətinin zirvəsində olduğu dövrdür.

İşin elmi yeniliyi. XIX əsrdə başlayan və XX əsrin ortalarına qədər davam edən dövr “Koroğlu” dastanının toplanılması, nəşri baxımından çox məhsuldar bir dövr olmuşdur. Bir-birindən kifayət qədər fərqlənən Xodzko, Şopen, Haksthauzen və s. variantları arasındakı ortaq və fərqli epizod və motivlərin olması, dastanın ilk yazılı qaynaqları, toplayıcıları haqqında verilmiş məlumatlar işin elmi yeniliyi hesab edilir.

İşin tətbiqi əhəmiyyəti. Bildiyimiz kimi, “Koroğlu” dastanı türk xalqları arasında yayılma arealı baxımından ilk yerdə dayanan dastanlarımızdan biridir. Onun ilk yazılı qaynaqları, adının keçdiyi və ya mətn, şeir nümunələrinin verildiyi əlyazmalar, arxiv və kitabxanalarda saxlanılan nadir nüsxələr onun şöhrətindən xəbər verir. Dastanın milli versiyaları və onların ətrafında yaranan variantlar XIX əsrdən etibarən toplanmağa, araşdırılmağa başlanmışdır və bu proses bu gün də davam edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbaslı İ. “Koroğlu”: Nə var, nə yox. Bakı, Elm və təhsil, 2013.
2. Abbasov E.H. “Koroğlu”: poetik sistemi və strukturu. Bakı: Nurlan, 2008.

3. Əliyeva D. “Koroğlu”nun yeni əlyazma nüsxəsi: Axtarışlar, tapıntılar // Azərbaycan jurnalı. -1990.- №3.- S.133-134.
4. İbrahimova A. Azərbaycan koroğluşunaslığı: tarixi və inkişaf mərhələləri, Bakı, Nurlan, 2014.
5. İlyas M. “Nəğmələr kitabı”. Nizami adına Əlyazmalar İnstitutu arxivi. Təbriz, 1721.
6. İsmayılov H., Tofiq qızı E. Ön söz // Koroğlu. Bakı, Səda, 2005.
7. Koroğlu / Çapa hazırlayanı və ön sözün müəllifi M.H.Təhmasib. Bakı: Azərb. SSR EA Nəşriyyatı, 1956.
8. Koroğlu. Paris nüsxəsi/Tərtib edəni: İ.Abbaslı. Bakı, 1997.
9. Koroğlu. Tiflis nüsxəsi/Tərtib edəni: E.Tofiqqızı. Bakı, 2005.
10. Qaracadaği E. “Şeirlər məcmüəsi”. Nizami adına Əlyazmalar İnstitutu arxivi. Təbriz, 1804.
11. Nəbiyev A. Orta əsrlərin sonlarında aşiq repertuarları // Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. II hissə. Bakı, Elm, 2006.
12. Аббаслы И. Арéal распространения и влияния Азербайджанских дастанов. Баку: Сада, 2001, 216 с.
13. Велизаде М. Предание о разбойнике Короглы. СМОМПК IX. II., Тбилиси 1890. С.121-126.
14. Гакстгаузен А. Татарское предание о слепом Обеиде и его сыне Кероглы // “Закавказский край”. Заметки о семейной и общественной жизни и отношениях народов, обитающих между Черным и Каспийским морями. 1 част; СПб., 1857. – С. 149-153.
15. Древня Огруджа, Замок разбойника Урушана Кероглы, его история. Рассказ об Ериванском сардаре // Газ. “Тифлисские ведомости”, 1830, №68.
16. Кероглы // Газ. “Кавказ”. Тифлис, 1847, 31 май. №22.
17. Кероглы // Газ. “Заря Востока”, Тифлис, 1859, №1.
18. Кероглу – восточный поэт-наездник. Полное собрание его импровизаций с присовокуплением его биографии / Перевод с английского С.С.Пенн. Тифлис, 1856, 186 с.
19. Пенн С.С. Кероглу – восточный поэт-наездник. Полное собрание его импровизаций с присовокуплением его биографии // Газ. “Кавказ”, 1856, №21, №24, №26, №27, №30, №34, №36-42.
20. Члаидзе Л.Г. Об одной неизвестной рукописи эпоса Кероглы. Тбилиси. Труды Тбилисского Государственного Университета. 1967, С. 191.
21. Шопен И. “Кероглы”, Татарская легенда // “Маяк современного просвещения и образованности”. Труды ученых и литературоведов русских и иностранных. Резд. Б.Полянова СПб., 2 часть, глава 3, 1840, С. 12-25.
22. Chodzko, A. Popular Poetry of Persion Adventures and Improvisations of Kuroglu, the Benedit Ministrel of Northern Persia. London, 1842.
23. Montpereux F.D. Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abkhases, en Colechide, en Georgie, en Armenie et en Cremee; 6 volumes, tome III, Paris, 1839, pp.455-457.
24. https://az.wikipedia.org/wiki/Koro%C4%9Flu_dastan%C4%B1